

Essävandring

av Nina Burton

Vart är jag på väg? Inte vet jag. Med mig har jag spridda fakta men ingen karta, så jag följer bara den slingrande vägen. För essäister är tankens vagabonder. Som snusmumrikar strövar vi omkring bland kansen och avtagsvägar, ganska aparta bland de mer hemula fackförfattare man föst ihop oss med. I vår värld är både stilen och tanken en del av vägen. Den vrider sig mellan ämnen och associationer eftersom nyfikenheten är kompass. Varje vägkrök är ett mysterium av färgernas och ljusets egenliv. Sådana vägar tycks oss lika goda som någon livsfilosofi.

Det gäller ju en litterär sanningssökning bortom såväl fiktion som fack. Livet är ingen entydig berättelse, så längs förgrenade stigar söker vi både oss själva och världen.

Därför brukar essäböcker bli riktiga äventyr som ingen säkert vet slutet på. Hade jag ens funnits utan Thomas de Quinceys essäer? Frågan dök upp då jag nu äntligen bekantat mig med dem. Efter en stunds funderande mumlade jag ett nej. Utan dem skulle varken jag eller just denna mening blivit till.

HISTORIEN OM OSS började för länge sedan i ett studentrum på Nya Zeeland. Min far hade precis läst ut Thomas de Quinceys *Confessions of an Opium Eater*, och med det förändrades både hans och hans tvillingbrors liv. Här hade de en ledstjärna för sin litterära bana!

Alltså lämnade de universitetet, eftersom essäister är något annat än akademiker. Så sålde de sina kameror och sin frimärkssamling, eftersom essäer står närmare konsten än fotografiet, och närmare sökandet än samlandet. Sedan köpte de två enkla biljetter till Europa. Nu skulle de vagabonderande följa de Quincey innan de gick i en mer geografisk utforskares spår.

Jag var sedan länge inne i min egen essävandring då jag läste om det här i en efterlämnad dagbok. Så märkligt! Någon påverkan kunde det knappast vara frågan om, eftersom jag först som vuxen träffade min far. Kunde essäkärleken vara genetisk? Nja, snarare borde det då gälla vissa egenskaper. Det kunde till exempel vara en litterär ådra som passade bättre för det nomadiska och verkliga än för berättelser.

I tanken följer jag de trampande bröderna Burton genom England och Frankrike, på jakt

efter essän. Jag hör dem mana på sina fötter med Schuberts militärmarsch: pom! pom! pompodom! Horisonten flyttar sig ständigt. För att orka förfölja den lite till rycker de rotfasta morötter ur fälten, eftersom pengarna sipprat bort längs vägens krogar. De går hundratals kilometer i regn och natt. Letar de logi i lador hotas de med gevär, och om de somnar i en höstack opponerar en nervös råtta. Till slut blir de nästan tacksamma över att finkas bland andra lösdrivare. Det råkar vara ett gäng zigenare som delar deras namn.

– Det här är Burtons allesammans, säger konstapeln trött när han överlämnar sin irrande last till fyra stadiga väggar. Nu var ju min far och farbror något mer än luffare. De hade Horatiuscitat, rakhyvel och en så stilig anteckningsbok att priset motsvarade ett par veckors cigarettköp. Med äkta reservoirpennor var de på jakt efter ett undflyende försök som de trodde skulle fångas mitt i rörelsen. Ändå kom inte en enda essä ur deras kringdrivande rus och misär.

Visst skrev de så småningom poesi och kritik, men det är inte riktigt samma sak som essäistik. De hade språket i sin hand, men några egenskaper tycks i alla fall ha fattats. Jag anar vilka.

I deras resedagbok dokumenteras caféfröjderna noga – vin, öl, pocherade ägg, äppelpaj och mera vin – men allting annat var ganska osynligt omkring dem.

Naturligtvis kunde de också ha gjort betraktelser om sin mat och dryck. Vilka historier finns till exempel inte om det imperieöl som delade deras namn, och som fick sin kvalitet av markens gips – för övrigt också material till många engelska alabasterskulpturer. Men kanske bröderna Burton var alltför otåligt unga för den nyfikenhet och eftertanke som essäer kräver. Först efter femtio sidors dagbok kom en reflexion. Det var en misstanke: kunde Horatius maning att fånga dagen snäva in världen?

HÄR KUNDE EN utmärkt essä ha börjat. Tiden är som gjord för reflexioner, eftersom det mest intensiva nu hör ihop med omvärlden, gårdagen och framtiden. Det handlar liksom vägen om ett slags långsträckt centrum där kanterna är vaga. Landskapets topografi och jordmån; fälten som odlar kommande bröd, de som gått före i leran och dikets döda räv – allt är en del av vägen.

Det är bland annat den insikten som brukar göra essäisters orientering mer tredimensionell än lineär eller ögonblicklig. Tankar följer för övrigt inte heller någon rak linje, eftersom hjärnans synapser kan knyta an åt alla håll. Den friheten i tid och rum är en av skapandets

hemligheter, som delas av essän. Den är varken logik eller fantasi utan en sorts samtal mellan olika perspektiv och områden. Ja också mellan infall och gestaltning, och mellan det som finns å ena sidan och det som finns å andra sidan.

Borde essäister då inte vandra i samtal med en bror? Nej, kanske ändå inte. Min far och hans tvilling bekräftade varandra, och de småpratade hellre än de talade genom pennan.

Säkert var det också fel att försöka följa de Quincey. Essäister går sin egen väg, och vill att också läsarna ska tänka. Något sådant sade redan Platon i sina peripatetiska samtal.

DET INNEBÄR INTE att essäister saknar efterföljare. Själv paxar jag för faktanära vandrare mellan stjärnstoft och damm, som Rolf Edberg, Peter Nilson och Annie Dillard. Jag vill dessutom ha sällskap med tänkare av Arthur Koestlers kaliber; de som lever nära tidens frågor. Och naturligtvis klarar jag mig inte utan lyrikens essäister, som Harry Martinson, Werner Aspenström, Gunnar Ekelöf, Evert Taube, Joseph Brodsky och en hel svärm andra.

Jag tror knappast det är en slump att så många essäister också är lyriker. Genrerna har flera släktdrag. Båda gestaltar en sorts tredimensionella tankenät. Båda har skönlitteraturens personliga röst, men är till formen svåra att definiera. Båda anser verkligheten lika sagolik som fantasin. Och båda älskar stora frågor fast de sällan ger några tvärsäkra svar.

Det kan vara bra att hålla sig intill lyriken när essän ska skiljas från andra arter. Lyrik är visserligen ett sätt att dansa medan prosan går, men essävandrares stil är dansant. De är långt rörligare än kritiker, som bör vägleda andra. De är både sinnligare och mer eftersinnande än refererande reportrar. Och de har inte alls debattörernas marschfart. Dessutom kan de varken gå i takt eller trupp eller skandera teser.

Även om de ofta tänker högt är de inte heller småpratande flanörer som kåsörer. Essäister vill tala allvar, fast tyngdlöst, och de är på väg någonstans, fast målet förgrenar sig. Har de böcker i ryggsäcken skiljer de sig ändå från de fackmän som av falsk blygsamhet kallar sina alster "essays". Humes teoretiska Essay concerning human understanding är till exempel något helt annat än Montaignes Essais. Medan Hume utvecklar en filosofisk lära medlar Montaigne mellan litteraturens personliga och faktanära sidor, tills resultatet blir en fläta av tanke, känsla, sinnlighet och stil.

Jag tror på det flätade, korsande, meandrande, kontrapunktiska. Verkligheten är så sammansatt att en berättelse mellan en början och ett slut lätt blir fiktiv. Platon gick lite väl långt då han bannlyste lögnaktiga diktare från sin idealstat. Å andra sidan går man idag lite väl

långt då litteraturens faktakära författare glöms. Nu är det bara historieberättarna man låtsas om.

PERSONLIGEN TROR JAG mer på en essäist än på hundra berättare. Essäister är tänkande kulturbärare som söker samband mellan fragment och ämnen, från poesi till naturvetenskap. Och medan de orienterar sig bland olika röster – också sina egna – lyckas de ofta fånga tidens samtal i en tidsegen stil. Utan att bli medlöpare kan de därför bli klassiska kulturbarometrar.

Det här är inget som jag hittat på; det är något Göran Hägg har utrett i sin doktorsavhandling. Där fann han att essän under förra sekelskiftet stilistiskt speglade den övriga skönlitteraturen. Den passade till exempel lika väl i 1890-talets blomsterspråk som i 1910-talets stramare stil.

Längre än så gick inte Hägg, men det gjorde 1900-talets essäister. De klädde utmärkt också i 1940-talets existentiella frågor, liksom i 1950-talets naturnära sensualism. De kunde till och med ta på sig 1960-talets politiska och 1970-talets ekologiska frågor, så länge samtalet inte blev rena tal. Och naturligtvis har de älskat det sena 1900-talets resor och tvärvetenskap.

För essäister har alltid funnits, med ett par trista undantag. De är ytterst svåra att hitta i dagens bibliotek och bokhandel, som hopplöst skingrat dem bland facklitteraturen. Ja även litteraturhistoriker tycks nu ha glömt den konstnärliga sakprosan, fast det är en ärevördig gammal genre. För att inte tala om hur kvinnliga essäister förbisetts.

Visst fick få kvinnor i historien den nödvändiga kunskapen, och visst blev de osynliga i ett offentligt samtal. De kom ju aldrig in i några institutioner. Men just genom det kunde deras stil bli mer personlig, reflekterande, litterär och ämnesöverskridande. Alltså kunde ett par kvinnor skriva essäistiska verk långt före Montaigne.

Varför är det så okänt? Kanske för att essäisters stigar slingrar sig lika ogenerat mellan ämnen som mellan fakta, filosofi och lyriska betraktelser. De struntar i gårdsgårdar, och sådana lösdrivare tappar mantalsskrivningar ofta bort.

Ändå ser både Nationalencyklopedin och biblioteksklassificeringen essäböcker som skönlitteratur. I biblioteksvärldens Hce-avdelning har de fått nummer 04, efter syskonen poesi, dramatik och fiktionsprosa. Fast det ignoreras överallt idag. Nu har alla essäister spritts på ett tjog avdelningar, så att hela genren blivit osynlig. Och det är fatalt för en lika krävande som krympande litteraturform. Hamnar essäböcker där ingen söker dem mister de ju tänkbara läsare.

KANSKE BORDE HELA författarvärlden alltså kräva att essäböckers signum respekteras, och att essäisterna själva får ange vart de hör. För saken gäller inte bara dem. Utan den konstnärliga essän förlorar skönlitteraturen en av sina fyra riktningar, och med det både sin bredd och sitt stilistiska särmärke. Utan en faktaanknuten sakprosa kan den nämligen förväxlas med all sorts fiktion, ja även med den torftigaste eskapism. Till och med faktavärlden blir fattigare, eftersom ämnesöverskridande essäböcker alltid har varit skönlitteraturens mötesplats med andra områden. Det är där tiden mest sökt sin röst.

För trots att tankens vagabonder går var för sig är de många. Nog känner jag igen de själsliga syskon som luffar på okända vägar eller stannar till vid någon spirande reflexion. Allt är fullt av synvinklar, och det gäller att fånga dem utan att själv fångas in. Över diket viftar frihetsflaggan, brokig som en snusnäsduk.

Den väg man kan tala om är förstås inte den förblivande, så försöket får ständigt göras om. Och visst tar detta sökande bland pilgrimer och lekare en oändlig tid. Men det är ju stilen, tanken, det sinnliga nosandet, ja kort sagt vägen som är mödan värd för oss.